

Wat moet je tegenwoordig nog geloven?

Wat moet je tegenwoordig nog
geloven?

In dialoog met dogma's

Rogeer Hoedemaekers

Schrijver: Rogeer Hoedemaekers

Coverontwerp: auteur

ISBN: 9789465011097

© 2024² Rogeer Hoedemaekers/Brave New Books

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	5
1 Inleiding	7
2 De mens als interpreterend wezen	15
3 De natuurlijke werkelijkheid	22
4 Religieuze ervaringen.....	28
5 Metaforen en het Onbekende	37
6 Het Bijbelse wereldbeeld.....	48
7 Bijbelse en christelijke godsmodellen	56
8 Het huidige wereldbeeld.....	68
9 Vragen bij traditionele godsmodellen.....	78
10 Voer voor theologen.....	96
11 Nieuwe modellen (1)	109
12 Nieuwe modellen (2)	119
13 Nieuwe modellen (3)	126
14 Nieuwe godsbeelden	131
15 Iedereen een eigen godsbeeld?.....	137
16 Dialoog met de orthodoxie.....	146
Geraadpleegde literatuur	153

1 Inleiding

Kerkerbanken raken leeg. Kerkvloeren slijten niet meer. Kerktorens luiden slechts stilte. Oude heiligheid wordt gesloopt. Grijs gewelven veranderen in functionele laagbouw. Het verticale verdwijnt in het horizontale. God raakt uit beeld.

Is Nederland daarmee goddeloos geworden? Dat is nog maar de vraag. Als je jongeren namelijk vraagt waarom ze niet meer kerken, komen er verschillende antwoorden. Dan blijkt dat de meesten nog wel geloven in 'iets', maar hebben daar hun eigen beeld of gevoel bij. En vaak veel twijfel. Want hoe kun je God nog denken? Hoe is Hij, kijkend naar alle oorlog, ellende, chaos en lijden in hemelsnaam nog betrokken bij mensen? Hij lijkt zich niet erg te bekommeren om mensen. Hij is voor velen ongrijpbaar, ver weg.

In de joods-christelijke traditie wordt God vooral als een 'persoon' beleefd, benaderbaar en aanbidbaar, bijvoorbeeld als vader, herder, koning of rechter. Kunnen we hier echter nog wel wat mee, kijkend vanuit ons moderne wereldbeeld? Voor veel kerkverlaters zijn dergelijke voorstellingen een probleem geworden. Bidden lijkt niet te werken. En de hel bestaat toch niet?

Een van de aannames in dit boek is dat in vergelijking met het Bijbelse wereldbeeld ons eigen wereldbeeld sterk is gewijzigd en dat juist het moderne wetenschappelijke wereldbeeld het ervaren van een God kan hinderen of zelfs blokkeren. De huidige wetenschappen informeren ons over een evolutie van een kosmos, de zon, de aarde, van plant, dier en mens, waaruit de werkzaamheid van een God lijkt te zijn verdwenen. De hele waarneembare werkelijkheid lijkt zich zelfstandig, volgens eigen wetmatigheden te ontwikkelen.

Een God die wonderen kan doen, een God die op bepaalde plekken en momenten rechtstreeks ingrijpt, een God die speciaal voor jón iets doet, is voor veel mensen daarmee nogal problematisch geworden. Moderne wetenschappelijke inzichten maken duidelijk

dat de werkelijkheid zoals we die nu kennen eindig is. De aarde zal uiteindelijk een 'hete' dood sterven door een zon die ons gaat verschroeien. De kosmos zelf sterft – zo denkt men nu – uiteindelijk een 'koude' dood, in een zeer verre toekomst. Waar blijft dan de mens, zijn geest, God?

Nu het dualistisch mensbeeld geleidelijk aan is vervangen door een meer holistisch mensbeeld, is ook de oude scheiding tussen lichaam en ziel verdwenen, met als gevolg nogal wat onduidelijkheid over een ziel die het lichaam na de dood verlaat. Bestaat de ziel eigenlijk wel? Is een ziel los van het lichaam te denken? Is er een hemel of een hel voor de zielen van alle gestorvenen? Waar moeten we die dan denken?

Verder zijn ook oude vragen over het kwaad en lijden in de wereld eigenlijk nooit goed beantwoord. Al heel lang worden er kritische vragen gesteld over Gods betrokkenheid bij het onschuldig lijden en sterven van mensen. Het oudtestamentische boek Job is er al een vroeg voorbeeld van. Maar het lijden van mensen is nu niet meer het enige probleem.

De toenemende kennis van de biologische evolutie maakt het ook noodzakelijk om te vragen naar de zin van al het onschuldig lijden in de natuur. Veel levende soorten bestaan slechts ten koste van andere levende soorten. Voor de meesten is het 'eten of gegeten worden'. De sterksten overleven ten koste van de zwakkeren. Miljoenen diersoorten zijn inmiddels in een al miljarden jaren durende biologische evolutie vervangen door anderen. Niet alleen de mens lijdt. Lijden in de natuur lijkt universeel, er niet uit weg te denken.

Al deze nieuwe wetenschappelijke inzichten hebben veel twijfel gebracht over de traditionele christelijke godsvoorstellingen. Dit is natuurlijk geen nieuwe constatering. Het is vermoedelijk wel een van de oorzaken dat kerken ontvolkt raken.

Maar hoe moet het nu verder? Een vernieuwingsproces, met name binnen de katholieke kerk, lijkt in West-Europa te zijn doodgelopen tegen een muur van onveranderbare dogma's.

Echter, de waarheid van de orthodoxie heeft vooralsnog niet geleid tot een toename van het aantal kerkgangers. Integendeel, kerken zijn nog slechts daar gevuld waar een geïnspireerde voorganger er in slaagt om een vertaalslag te maken naar onze moderne leef- en denkwereld. De noodzaak voor andere, meer bevattelijke en aansprekende godsbeelden dient zich aan.

Het kritisch-theologisch denken in de westerse christelijke wereld staat gelukkig niet stil. Er is een kleine, maar nog niet erg invloedrijke groep theologen, die probeert God op een systematische wijze 'bij de tijd' te brengen, daarbij rekening houdend met de recente natuurwetenschappelijke inzichten.

Dit boek zoekt aansluiting bij dit debat, maar beperkt zich tot een speciale invalshoek, namelijk het gebruik van metaforen en modellen als manieren om God aanschouwelijk te maken. Het Oude en Nieuwe Testament staan vol met verhalen, vergelijkingen, metaforen en beelden. Deze zeggen allemaal iets over hoe God in die tijd werd ervaren, en alleen al het feit dat er in de Bijbelse geschriften heel veel verschillende metaforen en voorstellingen van God zijn te vinden, geeft aan dat Hij toen op heel verschillende manieren werd ervaren en beleefd.

Bij de verspreiding van het christelijk geloof in de eerste eeuwen na Christus werden al deze beelden en voorstellingen langzamerhand gsystematiseerd. Tegelijkertijd vond er een soort vertaalslag plaats. God werd steeds meer beschreven in filosofische termen. Men ging bijvoorbeeld spreken over de 'natuur' van God, zijn transcendentie, onveranderlijkheid en volmaaktheid. Deze vertaalslag was toen onontkoombaar, omdat het opkomende christendom zich moest verdedigen tegen de filosofische stromingen van die tijd en daarbij uiteraard gebruik moest maken van in die tijd gangbare filosofische begrippen.

Het resultaat van deze vertaalslag leidde echter uiteindelijk tot een christelijke leer *over* God, in plaats van verhalen over directe

ervaringen *met* God. En het werd deze leer die toen moest worden geleerd en geloofd.

Het overzetten van de oorspronkelijke Bijbelse beelden in filosofische begrippen verliep moeizaam, en er is heel veel concilietijd besteed aan het definiëren van deze begrippen. Daarbij kwam dat in de loop van de eeuwen de oorspronkelijke metaforen waarmee God werd aangeduid niet meer als metaforen werden ervaren. De beelden werden steeds vaker letterlijk genomen. God was niet *als* een koning, nee, Hij *was* een koning. Hij werd niet geduid *als* een rechter, nee, Hij *was* een rechter, die oordeelde over levenden en doden. Het vergelijkende element verdween.

Het letterlijk nemen van deze metaforen is in de loop van de tijd nog verder versterkt door een langzaam verminderd gevoel voor het symbolische en metaforische. Dit proces van ontsymbolisering, dat al bij het Griekse filosofische denken begon en tijdens de renaissance naar Europa kwam, werd versterkt tijdens de Verlichting en zette zich extreem door in het positivisme, dat aannam dat alleen het waarneembare ons 'ware' kennis kan schenken.

Metaforen werden binnen deze stroming vaag en onduidelijk gevonden en konden dan ook onmogelijk gebruikt worden om 'het ware' te ontdekken. Momenteel zitten we nog met een na-effect van dit positivistisch denken. We lijken het metaforisch denken te zijn verleerd, we kijken nu vooral wat er letterlijk staat. Het is daarom zinvol om metaforen opnieuw centraal te stellen bij het zoeken naar "Datgene waarboven niets Hogers kan worden gedacht".

In de tweede helft van de twintigste eeuw zijn er nieuwe verklaringsmodellen ontwikkeld, die de verhouding tussen God, de mens en de natuurlijke werkelijkheid op een andere wijze probeerden te beschrijven dan de klassieke verklaringsmodellen. Uitgangspunt van dit boek is dat deze modellen niet alleen kunnen helpen om God en zijn wijze van werken weer een beetje begrijpelijk te maken, maar ook dat zij bronnen zijn van nieuwe metaforische beelden, beelden die het ervaren van een Hogere Macht gemakkelijker kunnen maken.

Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw is er in Nederland een brede stroom poëtische teksten en gezangen gepubliceerd, rijk aan nieuwe metaforen. Een orthodoxe tegenstroom, met name binnen de katholieke kerk, heeft echter voortdurend geprobeerd deze beelden en metaforen weer uit de kerkboeken te laten verdwijnen.

In dit boek willen we laten zien dat een zoektocht naar andere godsmodellen en metaforen een noodzakelijk proces is om het geloof in God levend te houden. Daarbij gaan we uit van de volgende aannames:

De eerste is dat de mens een interpreterend wezen is. Hij interpreteert alles wat hij ziet, hoort, voelt en ervaart en dat geldt ook voor religieuze ervaringen. Hij maakt daarbij gebruik van beelden, godsmodellen en metaforen om hierover te vertellen.

De tweede aanname is dat religieuze ervaringen de enige bron vormen van wat we kunnen weten over God. Er dient daarbij echter een onderscheid te worden gemaakt tussen de ervaring zelf, en de interpretatie of verwoording ervan.

De derde aanname is dat metaforen een mysterieuze God proberen te beschrijven in termen van het vertrouwde, maar dat deze slechts een beperkt en onvolledig beeld van God kunnen geven. Ervaringen met God kunnen we alleen maar beschrijven in mensenvoorden. Op heel voorlopige wijze. Van deze voorlopigheid was bijvoorbeeld de kerkvader Augustinus zich al bewust, toen hij stelde dat we bij het spreken over God slechts kunnen stamelen.

Een vierde aanname is dat door het letterlijk nemen van religieuze metaforen deze vaak een absolute en onaantastbare status hebben gekregen. Nodig is daarom een herbezinning op het onvolledige en voorlopige karakter van de metaforische taal waarmee God wordt beschreven.

In het verlengde hiervan is de vijfde aanname dat, als traditionele modellen en metaforen niet meer aansluiten bij de eigen leefwereld, het noodzakelijk is om deze opnieuw te overdenken. Nodig is dan opnieuw een vertaalslag, een creatieve vertaling van oude en

versteende geloofsformuleringen en metaforen die hun zeggingskracht hebben verloren.

Een zesde vooronderstelling is ten slotte dat een besef van de onvolledigheid en voorlopigheid van metaforische taal een belangrijke voorwaarde vormt voor een dialoog tussen de 'moderneren' en de 'orthodoxen'.

Voordat we gaan onderzoeken in hoeverre traditionele christelijke modellen en metaforen van God nu nog voldoen, dienen we wel te weten waar we het nu precies over hebben. Daarom worden eerst enkele kernbegrippen toegelicht en geïllustreerd. In het *volgende hoofdstuk* wordt beschreven wat we onder de termen model en metafoor precies verstaan en hoe deze functioneren bij het interpreteren van onze wereld. Vervolgens zal in het *derde hoofdstuk* worden nagegaan hoe modellen en metaforen in de natuurwetenschappen functioneren. Het gebruik ervan blijkt nuttig te zijn, juist daar waar men nog niet precies weet hoe iets werkt of in elkaar zit.

In het *vierde hoofdstuk* wordt de religieuze ervaring als de basis voor het spreken over God beschreven. Daarbij gaan we in op de vraag hoe algemeen deze ervaringen voorkomen, waarom ze tot verschillende interpretaties kunnen leiden en hoe betrouwbaar ze zijn. In het *vijfde hoofdstuk* gaan we vervolgens na hoe modellen en metaforen functioneren bij het interpreteren van religieuze ervaringen.

Daarna worden enkele belangrijke verschillen in kaart gebracht tussen het vroegere 'voorwetenschappelijke' wereldbeeld en het huidige wetenschappelijke wereldbeeld. In *hoofdstuk zes* wordt het Bijbelse, het vroegchristelijke en het middeleeuwse wereldbeeld geschetst. Vervolgens beschrijft *hoofdstuk zeven* enkele van de aan dit wereldbeeld ontleende 'klassieke' godsmodellen. Dit zijn godsbeelden die we nog overal aantreffen, niet alleen in veel liturgische teksten en gezangen, maar ook in veel traditionele religieuze beelden, schilderijen en fresco's.

In *hoofdstuk acht* worden tegenover het Bijbelse wereldbeeld enkele centrale kenmerken van het moderne evolutionaire wereld- en mensbeeld geplaatst. Doel daarvan is te laten zien dat dit wereldbeeld noodzakelijkerwijs leidt tot indringende vragen over klassieke godsmodellen, vragen die niet zomaar aan de kant kunnen worden geschoven.

In het daaropvolgende *hoofdstuk negen* wordt het problematische karakter van de eerder beschreven klassieke godsbeelden nader onderzocht. De onderliggende vraag daarbij is, of we, gezien het door velen betwijfelde karakter van een aantal traditionele godsmodellen en steeds verder leeglopende kerken, eigenlijk nog wel onbekommerd kunnen doorgaan met het gebruik ervan in liturgie, verkondiging en catechese.

In *hoofdstuk tien* worden een aantal vragen gepresenteerd die momenteel druk worden bediscussieerd door theologen, filosofen en natuurwetenschappers. Kunnen we eigenlijk wel iets zeggen over de orde en het doel van de schepping? Hoe kunnen we Gods scheppende arbeid in moderne termen denken? Is God inderdaad betrokken bij alle kwaad en ellende in de wereld? Kan God wel alles weten? En vooral: kán God eigenlijk wel alles? Wordt Hem niet te veel macht toegeschreven?

In de *hoofdstukken elf, twaalf en dertien* worden een drietal verklaringsmodellen gepresenteerd die de moderne mens zouden kunnen helpen God weer terug te vinden: het procesmodel, het pan-en-theïstische model (kosmos en wereld als een verschijningsvorm van God), en het kenotische of liefdemodel. Elk van deze drie modellen roept vragen op, die kort zullen worden besproken.

In *hoofdstuk veertien* wordt vervolgens nagegaan of deze drie nogal abstracte verklaringsmodellen werkelijk kunnen helpen om God en zijn werkzaamheid in de wereld meer voorstelbaar of er-vaarbaar te maken. Zijn ze in staat om – apart of tezamen – een godsbesef op te roepen dat enerzijds past bij de God van de Bijbel en de christelijke traditie en anderzijds bij de moderne leefwereld?

Enkele van de door deze interpretatiemodellen aangereikte metaforen worden daartoe nader onderzocht.

In *hoofdstuk vijftien* word beargumenteerd dat een eigen individueel beleefd godsbeeld onvermijdelijk is. Niemand ervaart of beleeft God of godsbeelden op dezelfde wijze, omdat iedereen beschikt over een unieke eigen achtergrond van ervaringen, opvattingen en gevoelens, die de eigen interpretatieprocessen beïnvloeden.

Tot slot worden in het *zestiende hoofdstuk* de vraag onderzocht of een hernieuwde dialoog met de orthodoxie überhaupt mogelijk is. Volgens veel huidige orthodoxen is een andere keuze wat betreft godsbeelden ondenkbaar. Men kan niet zomaar naar geloven een eigen godsbeeld invullen. Is een dergelijke opstelling terecht?

Geconcludeerd wordt dat, op grond van wat men nu weet over interpretatieprocessen en het gebruik en functie van godsmodellen en metaforen in religies, orthodoxe denkers géén grond hebben om een dialoog over nieuwe christelijke godsmodellen en metaforen bij voorbaat af te wijzen.

2 De mens als interpreterend wezen

Een gelaagd proces

Een van de kenmerken van de mens is dat hij alles interpreteert. Met zijn verschillende zintuigen is hij steeds aan het waarnemen, registreren, analyseren, classificeren en ordenen. Dit gebeurt al wanneer we iets of iemand benoemen. Wanneer we een bepaald object een tafel noemen doen we dat op grond van belangrijke overeenkomsten met andere objecten die we tafel noemen. Dit geldt voor alle woorden die naar concrete objecten verwijzen, zoals bijvoorbeeld een stoel, mes, paard of konijn. Dit proces van waarnemen, ordenen en benoemen kan worden beschreven als een vorm van interpreteren. Dit gebeurt overigens niet alleen bij concrete objecten, maar ook bij abstracte begrippen, emoties, handelingen, gebeurtenissen en processen.

Hoe men de werkelijkheid classificeert, benoemt of beschrijft wordt beïnvloed door ieders individuele perspectief, het geheel van ervaringen, aannames, opvattingen en interesses dat men bezit. Deze kunnen de interpretatie van de werkelijkheid 'kleuren'. Wanneer men bijvoorbeeld verslagen van eenzelfde gebeurtenis in verschillende kranten leest, dan zullen er allerlei verschillen naar voren komen. Als men leest over een massaontslag bij een grote multinational, dan maakt het wat uit of dit in een liberale of in een sociaaldemocratische krant staat.

Deze verschillen in interpretatie doen al vermoeden dat een precieze weergave van waargenomen gebeurtenissen wel eens problematisch kan zijn. En wat geldt voor journalisten geldt ook voor hun lezers. Elke lezer of toehoorder zal de opgeschreven tekst op zijn (of haar) beurt weer interpreteren vanuit de eigen achtergrond van ervaringen, opvattingen, interesses en emoties.

Wanneer deze interpretatie opnieuw wordt verder verteld, en een ander daar ook weer een oordeel over vormt, hebben we te maken met een volgende laag van interpretatie. Zo kan een veelheid

van interpretatielagen ontstaan. Dit kan iedereen om zich heen waarnemen. Met interpretaties van interpretaties van weer eerder geïnterpreteerde gebeurtenissen houden journalisten en andere opiniemakers elkaar langdurig bezig en worden kranten en TV-programma's gevuld.

Dit wil natuurlijk niet zeggen dat er altijd verschillen in interpretaties optreden bij het schrijven van een verslag. Het ligt voor de hand dat er bij mensen met eenzelfde achtergrond van ervaringen en opvattingen meer overeenkomsten en minder verschillen zijn. Ook zijn er meer en minder betrouwbare waarnemers of getuigen. Mensen die getraind zijn in scherp observeren gelden over het algemeen als meer betrouwbaar dan anderen. Verder kan een verhaal aan betrouwbaarheid winnen naarmate er meer verslagen met elkaar overeenkomen. Absolute zekerheid over wat er nu precies is gebeurd is er echter niet. Het hoogst bereikbare is dat heel veel mensen het met elkaar eens zijn over een bepaalde interpretatie.

Metaforen

Metaforen spelen een belangrijke rol bij een interpretatieproces. In dit boek staat de metafoor centraal, evenals de term model, hier voorlopig omschreven als een 'kernmetafoor'. Het is zinvol dat we deze termen en een verwante term, paradigma, onderscheiden van elkaar. We beperken ons hier tot enkele voor ons doel belangrijke eigenschappen en functies.

Bij het interpreteren nemen we iets, iemand, een situatie, een handeling, gebaar of een gebeurtenis waar, en vergelijken dit vervolgens met iets dat in onze herinnering zit. Wordt het nieuwe herkend als gelijksoortig met iets dat we al kennen, dan benoemen we het aan de hand van het al bekende.

In al ons interpreteren zit in feite een element van vergelijking. Soms wordt er expliciet een vergelijking gemaakt met iets anders. Zo kun je van iemand zeggen dat hij zo lomp is als een beer, vecht als een leeuw, zich voelt als een vis in het water. Het woord 'als'